

УДК 94:378.091.8(477)“18/19”

I. С. Мельник

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ СТУДЕНТСТВА УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті робиться спроба дослідити та співставити навчальний процес у повсякденному житті студентства України кінця ХІХ – початку ХХ ст. у вищих закладах освіти Києва, Харкова, Одеси та Львова. Аналізується картина щоденних лекційних та практичних занять при навчальному закладі з визначенням дня, години, назви предмета та його викладача. Репрезентовано безпосередній навчальний процес під час практичних та лабораторних занять, самостійну позааудиторну роботу університетської молоді та підготовку до екзаменів.

Ключові слова: навчальний процес, повсякденне життя, університет, викладач, студент.

Здобуття вищої освіти завжди є і залишається пріоритетним завданням молоді як початкового ступеня у розбудові власного майбутнього, а засвоєний курс за період навчального процесу надає можливість не лише накопичувати знання, а й передавати набутий досвід майбутнім поколінням. Для більш досконалої побудови навчального процесу у вищих навчальних закладах важливо вивчити і врахувати досвід минулих поколінь. Тому актуальність дослідження навчального процесу в повсякденному житті студентства України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., через призму складових елементів, які сукупно становили тогочасну вищу освіту, полягає у спробі його більш детального висвітлення і тим самим дозволить ширше розкрити сторони молодіжного буття в стінах вищого навчального закладу.

Мета статті полягає у дослідженні змісту навчального процесу та визначення його місця в повсякденному житті студентства вищих навчальних закладів України (Києва, Харкова, Одеси та Львова) на зламі століть.

Історіографія проблеми наповнена науковими дослідженнями В.Б. Благого, В.Є. Бенери, С.М. Куліша, Н.М. Левицької, О.М. Сухого, О.В. Єгорова та І.І. Чигирик.

Досліджуючи сфери студентської повсякденності велику увагу слід приділяти насамперед навчальному процесу, що був необхідною складовою у житті університетської молоді. Відвідування аудиторно-лекційних, лабораторно – практичних занять, підготовка до складання іспитів – все це вибудовує загальну картину формування та ідентифікації студентською молоддю власного “Я” на етапі навчання у вищому навчальному закладі, а також у післяакадемічному житті.

Здобуття освіти у окреслений нами період відзначався старанністю серед університетської молоді, постійним відвідуванням лекцій, а також сумлінною підготовкою до практичних занять. Роглядаючи навчальний процес у стінах університету Св.Володимира, слід зазначити, що кожен професор викладав предмет у суворо визначений день і час, у конкретному кабінеті або лабораторії для окремо визначеного курсу.

Так, на початку ХХ ст. на медичному факультеті студенти першого курсу відвідувало лекційні заняття професора Ф.А. Стефанія по вівторках (з 11 до 13.00 год.) і суботах (з 9 до 11.00 год.), а третьокурсники – понеділок (з 9 до 11.00 год.) і п'ятниця (з 10 до 12.00 год.) у приміщенні анатомічного театру [1, с.2]. Семінарсько-практичні заняття університетська молодь відвідувала кожного дня з 18 до 20.00 год. Для кращого засвоєння матеріалу перед практичними заняттями студентам факультету щодня видавались спеціальні препарати у зазначений перед заняттям час [1, с.2].

У повсякденному навчальному житті студенти відвідували заняття з предметів, які вони обирали індивідуально, у довільному порядку. Наприкінці півріччя студенти мали скласти з основних дисциплін та протягом навчання на факультеті додаткових. Так, станом на 1906–1907 рр. на історико-філологічному факультеті студенти прослуховували курс з десяти обов'язкових і кількох додаткових факультативів [2, с.3]. Якщо ж студент був православної віри, то паралельно пропонувалось вивчити курс богослов'я [2, с.4].

Практичні заняття, що були обов'язковим елементом повсякденного навчального процесу в університеті Св.Володимира, проводились для студентської молоді у вигляді звичайних дискусій або ж дикламацій і обговорень доповідей на окремо обрані тематики. Так, колишній вихованець університету Св.Володимира наприкінці ХІХ ст. описував практичні заняття, які, відбувались переважно, у формі диспутів або доповідей. Кожному студентові надавалась окрема тема для дослідження, після чого її обговорювали керівництвом викладача. Також завдання пропонувались у вигляді письмових, що виконувались просто в аудиторії, та творчих робіт [3, с.110].

У своїх мемуарах колишній вихованець Київського університету надав короткі відомості про повсякденний навчальний процес у навчальному закладі, а також згадки про підготовку до занять та екзаменів. Так, на перших двох курсах студентська молодь велику кількість часу приділяла читанню та вивченню того “що його в дану хвилину, і з загальнокультурної точки зору, цікавило і захоплювало” [4, с.206-207]. Загальна більшість студентства бралася за навчання починаючи із другого курсу з перегляду курсових лекцій і, як зазначає автор, “...найбільш напружена праця над лекціями настає місяців за п'ять до екзаменів” [4, с.207]. Підготовка до екзамену відбувалася групами по дві-три особи, котрі розподіляли тривалість вивчення кожної дисципліни аби мати змогу засвоїти всі предмети.

У студентському середовищі побутувала активна практика чіпляння “ярлика” тому чи іншому студентові, залежно від того, яким було його ставлення до навчального процесу. Такі “ярлики” давали конкретні

відомості про студента. Наприклад, характеризуючи особу талановитою (“...з серйозною науковою і спеціальною підготовкою...”), “заучкою” (“...задовольнятися лише записками, але зате знали їх дослівно...”) і вільнотомною, які вбачали в записках “необхідне зло” для отримання атестата [4, с.208].

Навчальний процес в університеті Св.Володимира чітко регулювався розкладом лекційних та практичних занять, а також часом та аудиторією, в яких мали відбуватися заняття. Студентській молоді пропонувався список предметів, вивчення яких вони обирали собі самостійно у довільному порядку. Практична робота планувалась у межах обговорення та декламування доповідей або окремих питань з тієї чи іншої теми. Студентство поділялось на кілька категорій: декілька з них приділяло значну увагу оволодінню дисциплін, інші ж починали братись за конспекти незадовго до екзамену. В результаті такого розмежування у студентському середовищі почали з'являтися так звані ярлики, що характеризували ставлення студента до навчання.

Навчальний процес у студентів Харківського університету проходив за спеціальним розкладом, у якому вказувався викладач, день, час і предмет, з якого відбудеться лекція або практикум. Наприклад, професор Є.П. Лейкфельд на історико-філологічному факультеті 3 год. на тиждень (четвер 11–12.00 год., п'ятниця 11–12.00 год., субота 10–11.00 год.) читав для студентів курс із психології (восени) і логіки (навесні) [5, с.5]. Викладач І.В. Нетушиль читав для студентів загальний курс римських стародавностей древностей 2 год. на тиждень: восени по понеділках і суботах з 9 до 10 год., навесні по середах і п'ятницях у такий самий час [5, с.5].

Розглядаючи лекційні заняття у повсякденному навчальному житті студентської молоді, слід зауважити, що кожен викладач мав авторський підхід до викладання. Вміння зацікавити і подати свій предмет був одним із ключових факторів, за яким студентство визначало власну прихильність та бажання відвідувати і вивчати дисципліну того чи іншого професора. Так, наприкінці XIX – на початку XX ст. (1895–1896 рр., 1901–1902 рр.) студентська молодь із великим захопленням відвідувала курс історії філософії, який читав професор М.А. Остроумов. Студентам заздалегідь роздавалась спеціальна лекційна програма аби встигати і розуміти хід думок лектора. Основний масив матеріалу припадав саме на джерела. На лекціях професора М.А. Остроумова студенти залучались до бесід та розмов на ту чи іншу тематику [6, с.313].

Конспектування лекцій було надзвичайно важливим для студентів з огляду на обсяг матеріалу, який подавався викладачем під час заняття, що було вкрай необхідним у підготовці до екзамену. Як відомо, студентам заборонялось будь-яке літографування лекційних занять. Після кожної лекції студенти мали здавати всі написані матеріали, у добровільному або примусовому порядку існуючій університетській інспекції. Необхідні лекції для повсякденної підготовки університетська молодь могла купувати в книгарнях, що продавались під виглядом навчальної літератури [7, с.175]. З одного боку, це було надзвичайно зручно через те, що не всі студенти відвідували лекційні заняття і в такому випадку могли придбати собі готовий конспект, а з іншого, матеріально – фінансове становище студентства було надзвичайно скрутним і більшість студентів не могли собі дозволити подібну “розкіш”.

Невід'ємною частиною повсякденного навчального процесу для студентства Харківського університету були практичні заняття, які мали на меті закріплення теоретичного курсу. На фізико-математичному факультеті викладач М.Ф. Ковальський проводив практичні заняття з математики, суть яких полягала у “...застосуванні теорії до окремих випадків, тобто у вирішенні задач...” [8, с.95]. Екстраординарний професор того ж самого факультету А.П. Шимков проводив практичні заняття для студентської молоді з фізики для студентів другого (у весняне півріччя), шостого і сьомого (в обох півріччях) семестрів навчання. Для перших відбувалося повторення деяких найважливіших дослідів і знайомство з методами визначення тих чи інших величин. Студенти старших семестрів по парно проводили різного роду досліди, які стосувались спостережень і обрахувань [8, с.95].

Беручи до уваги історико-філологічний факультет Харківського університету, то слід зазначити, що у 1902 р. викладач Ф.А. Зеленогорський проводив для студентів 4 семестру практичні заняття з етики та педагогіки. Повсякденна підготовка студентства на практичні заняття до цього професора полягала у написанні реферату на обрану раніше тему і його декламація [9, с.11]. На практичних заняттях зазначеного вище професора Є.П. Лейкфельда студентська молодь вивчала давню філософію у читанні і розборі трактатів Аристотеля (весняного півріччя) і Платона (осіннього півріччя) [9, с.12].

В період повсякденного навчання в університетах кінця XIX – початку XX ст. студентство окремих факультетів проводило свої навчально-практичні заняття і у спеціальних наукових лабораторіях. Так, у 1901 р. на медичному факультеті під керівництвом ординарних професорів В.С. Гулевича та В.Я. Данилевського читались не лише теоретичні курси з медичної хімії, а й проводились практичні заняття в лабораторіях. Лабораторні роботи проходили у визначені години. Заняття планувались групами. Всі бажані студенти у вільний час могли вивчати “...спеціальні методи дослідження та кількісний аналіз (ваговий й об'ємний) або ж паралельно займатись менш засвоєними ними на загальних практичних заняттях хімічними реакціями та властивостями досліджуваних речовин” [10, с.19-20].

При студіюванні курсу анатомії студенти першого та другого семестрів вивчали “...кістки, суглоби, мускули і нутрощі...”; університетська молодь третього семестру знайомились з “...нервами і кровоносними судинами” [9, с.18]. По завершенні вивчення студенти подавали звіт за виконану роботу викладачеві, який керував дослідно-практичними розвідками.

Повсякденний навчальний процес у студентства Харківського університету кінця XIX – початку XX ст. проходив у класичному руслі лекційних і лабораторно-практичних занять. Кожне заняття зазначалося в розкладі з точним днем, годиною та іменем викладача. Практичні заняття дисциплін, що вимагали більш

детального і глибокого закріплення матеріалу, проводились у спеціально облаштованих для цього лабораторіях та поданням від студентів звіту з отриманими результатами.

Навчальний процес у повсякденному житті студентства Новоросійського університету у цей час головною мірою спрямовувався на підготовку відповідних кадрів, а також відборі здібних і талановитих представників університетської молоді в “приготуванні на кафедрі”.

Як і у будь-якому вищому навчальному закладі України кінця XIX – початку XX ст., що входив до складу Російської імперії, для студентства читалися обов'язкові курси з богослов'я. Університетська молодь вивчала насамперед “житіє та учення Христа Спасителя” і “святих апостолів”, найголовніші істини християнської моралі, а також давала характеристику фундаментальним працям російських, грецьких, східних і західних догматиків [11, с.3]. Надавалися також спеціально підготовлені підручники із богословського учення. Студентська молодь слухала відповідні курси у понеділок та вівторок з 10–11.00 год. [11, с.3].

Студентство історико-філологічного факультету під час відвідування лекційних і практичних занять мали досить ґрунтовну обізнаність з тієї чи іншої дисципліни через значні вимоги навчальної програми і викладацького складу до навчального процесу. Наприклад, вивчаючи філософію у приват-доцента А.П. Казанського, студенти читали з коментарями в оригіналі трактат Аристотеля “О душе” по вівторках (з 14 до 15.00 год.), середах і суботах (з 10 до 11.00 год.).

Практичні заняття у повсякденному навчальному житті студентства також були насичені ґрунтовними практиками в максимальній досконалості освоєння дисципліни. Так, на практичних заняттях із класичної філології робили письмові переклади з російської на латинську мову твори Карамзіна, усний переклад з грецької на латинську мови праці Ісократ, читались і пояснювались для студентів окремі частини з творів Плавта, Теренція, Горация, Коттула та ін. [11, с.6-7]. Вивчаючи точні науки з математики та механіки студентська молодь під керівництвом викладача закріплювала пройдений матеріал шляхом розв'язування задач [11, с.19-23].

Цікаві та водночас важливі фактологічні матеріали в дослідженні навчального процесу у повсякденному житті студентства Новоросійського університету можна віднайти в мемуарній спадщині колишніх випускників навчального закладу. Мемуарна література надає можливість нам ширше дослідити перебіг навчання через призму практичних занять і безпосередньої підготовки та складання екзамену.

Так, мемуарна спадщина А.І. Маркевича репрезентована, насамперед, характеристикою викладацького складу, а також детальною інформацією про практичні заняття, що мали місце на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету. Практичні заняття у професора В.І. Григоровича студентство мало змогу проводити “...у кабінеті, захарашеному книгами, що знаходились у хаотичному вигляді, освітленому однією сальною свічкою, за простим дерев'яним столом, на простих дерев'яних стільцях” [12, с.35]. Зміст таких занять полягав у почерговому читанні, перекладі, а також коментуванні будь-якої книги, принесеної професором. Нерідко студенти на заняттях засиджувались до опівночі. Часто університетську молодь В.І. Григорович “...пригощав смачним чаєм, фруктами, варенням, дорогими сигарами, з приводу яких розповідалися навіть анекдоти” [12, с.35].

Детальні згадки про підготовку до складання екзаменів у повсякденному житті студентства надає нам мемуарна спадщина Д.Н. Овсяннико-Куликовського. Загалом дається інформація щодо підготовки до екзамену з історії Пруссії. “Ми дістали горезвісні “записки” і приступили до “зубріння”. Але справа просувалася туго. Ми були стомлені попередніми екзаменами і раз у раз від зубріння відволікались розмовами, жартами, складанням віршиків-пародій, нарешті, закускою та випивкою” [13, с.30]. Неможливо стверджувати, що такий спосіб підготовки до екзамену був досить розповсюджений у повсякденному житті студентства Новоросійського університету через ситуаційну епізодичність, що мала місце у житті самого автора мемуарного твору.

Загалом навчальний процес студентів Новоросійського університету у зазначений період не відрізнявся достатньою нетиповістю від вищих закладів освіти України, що входили до складу Російської імперії (Київ і Харків). У навчальному розкладі вказувалось назва дисципліни, ім'я викладача, день, час, а також різновид заняття (лекція чи семінар). Окремі епізоди з мемуарної літератури колишніх вихованців Новоросійського університету дають змогу повніше розкрити перебіг навчально-практичних занять, а також підготовку до екзаменів, що дає підстави стверджувати про побутування подібної ситуації серед широкого студентського загалу.

Для завершення більш точного відтворення картини навчального процесу у повсякденному житті студентства України кінця XIX – початку XX ст. необхідно розглянути ситуацію, котра була притаманною вихованцям вищих навчальних закладів м. Львова, що входили до складу Австро-Угорської імперії.

Навчальна повсякденність студентів у стінах Львівського університету регламентувалась спеціальними навчальними програмами, у яких чітко прописувався предмет, тема (якщо це семінарське заняття), день і частина дня, години та викладач, який читав відповідний курс. Також слід зазначити, що у студентів Львівського університету був шестиденний (на Теологічному факультеті п'яти) навчальний тиждень. Лекційні та практичні заняття розпочиналися щодня о 8 год. ранку і могли тривати до 20.00 год.

Повсякденне відвідування занять для студентства було вкрай необхідним через надзвичайно суворі вимоги з боку навчального закладу, а також персональним фіксуванням і веденням статистик із відвідування тих чи інших навчальних дисциплін професорсько-викладацьким складом університету. Так, аби семестр був зарахований і студент отримав право на складання екзамену, університетська молодь мала відвідувати факультетські заняття і сумарна кількість годин яких дорівнювала б 20 год. (проте на деяких факультетах

менше) на тиждень, половина з яких – лекційні заняття [14, с.73]. Саме тому сумлінне ставлення до навчального процесу мало бути пріоритетним питанням у повсякденному житті студентської молоді Львівського університету. Якщо студент пропустив і велику кількість годин не закривав поставлений тижневий ліміт, його могли відрахувати з навчального закладу за неуспішність.

Академічна повсякденність студентства формувалась у межах й самостійного й індивідуального вибору предметів, котрі вивчалися у кожному семестрі. Якщо студент не міг самостійно визначитись із дисциплінами, які хотів би прослухати в тому чи іншому семестрі, то він мав змогу звернутись за допомогою до викладача або ж до декана факультету. Система самостійного обрання навчальних дисциплін часто призводила до неможливості нормального відвідування занять та прослуховування лекційного матеріалу. Так, у 1908 р. на лекції з філософії записалась настільки велика кількість студентів, що більшість з них вимушена була конспектувати лекційний матеріал в коридорах [14, с.74].

Практичні заняття у Львівському університеті звичайно мали велике значення в закріпленні теоретичного рівня знань, але в окремих випадках необхідно було проходити й активну практику в навчальних закладах. Наприклад, студентська молодь медичного факультету, в обов'язковому порядку мала бути присутньою на практичних заняттях з акушерства, офтальмології, анатомічного препарування та ін. [14, с.76]. На філософському факультеті студенти мали проходити практику в середніх навчальних закладах, котрі заздалегідь обирались керівником закладу та погоджувались Крайовою шкільною радою у Львові [15, с.225]. Педагогічна практика розпочиналась для студентів четвертого курсу і проводилась за таким "сценарієм": пасивною присутністю на кількох лекціях, самостійним веденням занять для учнів, щорічний підготовці звітів по закінченні з інформацією про навчальний заклад та набутих умінь і навичках у період практики [15, с.225]. Студентська молодь, яка виділялася серед інших найбільшою сумлінністю та старанністю, могла отримати фінансово-матеріальну допомогу від Міністерства віросповідань і освіти.

У повсякденному житті студентства на зламі століть для ефективного освоєння теоретичного базису з кінця XIX ст. вводяться так звані семінари. Основна мета таких занять полягала у безпосередньо-активній участі студентів в обговоренні тих чи інших проблем та поданням власних думок, поглядів та ідей на конкретні питання і проблеми. У 1905–1906 навчальних роках на теологічному факультеті викладач Ян Бартошевський для українських студентів проводив семінар з курсу історії церкви, на якому університетська молодь мала можливість опанувати мистецтво виголошування проповіді, навчались написанню наукових праць, а також змогу їх друкувати та отримувати відповідні премії [16, с.288-294].

Великої популярності серед студентської молоді такі семінари набули саме з огляду на друкування своїх праць, а також отримання матеріальної винагороди, що, в свою чергу, було локомотивом у стимулюванні потягу до знань. Так, серед студентства юридичного факультету великою популярністю користувався семінар з польської мови професора Освальда Бальзера, на якому в результаті копітного студіювання учасники семінару друкували до п'яти статей за семестр. 18 березня 1902 р. на засіданні директорів семінарів найсумлінніші студенти нагороджувались грошовими преміями [14, с.79].

На окремих факультетах існували практичні заняття, які суттєво відрізнялись від семінарів через значну суму коштів, що потрібно було вносити студентові за семестр аби мати змогу навчатись у приміщеннях відповідних лабораторій. Наприклад, такі заняття проводились для студентів філософського факультету, що мав хімічну лабораторію, коштувало 10 к., а з 1910 – 15 к. [14, с.81]. Робота в таких лабораторіях чітко регламентувалась власними правилами розпорядку, за порушення яких йшло виключення та позбавлення права на можливість у ній навчатись.

Отже, пріоритетне місце в повсякденному житті студентства Львівського університету в окреслений нами період посідав навчальний процес, зміст якого складався з елементів, необхідних для повноцінного опанування університетською молоддю дисциплін, які в сумарному еквіваленті формували теоретичний та практичний досвід у окремій галузі. Спеціальні програми конкретно і чітко регламентували навчальну повсякденність студентства, детально вказуючи дні, години і викладача з того чи іншого предмета. Теоретичний "кістяк" навчального процесу становили лекційні заняття, які, на жаль, часом, через велику популярність серед молоді, не могли конспектуватись за відповідних умов. Досконалішим засвоєнням лекційно-аудиторного рівня знань слугували семінарські заняття, набуття нових навичок у межах лабораторії, а також, відповідно, шляхом випробовування себе у ролі практиканта в навчальному закладі.

Отже, отримання освіти у вищому навчальному закладі тогочасної України для студентської молоді стало основною пріоритетністю – це був своєрідний "трамплін", котрий давав можливість не лише на будівництво власного кар'єрного майбутнього, а й формував в студентові особистість та загартовував характер.

Навчально-пізнавальна повсякденність студентської молоді вищих навчальних закладів України, що входили до складу Російської та Австро-Угорської імперії, мала такі особливості: навчальні програми, лекційні та практичні заняття, самостійну позааудиторну підготовку. Саме ці елементи становили "ядро" повсякденного підготовчого базису студентства вищої школи України кінця XIX – початку XX ст. Спостерігаються незначні розбіжності в організації навчальної роботи серед головних освітянських центрів тогочасної України, що, у свою чергу, також є можливістю простежити їх вплив на підготовку та рівень кваліфікованості майбутнього спеціаліста. Проте головні елементи, що утворювали повсякденний навчальний процес і надавали науковий базис майбутньому спеціалісту, були притаманні університетам як підросійської, так і підавстро-угорської імперії.

Джерела та література

1. Обзорение преподавания на историко-филологическом факультете в университете Св. Владимира в осеннем полугодии 1911 года. – Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1911. – 19 с.
2. Обзорение преподавания в университете Св. Владимира по историко-филологическому факультету на 1906-1907 учебный год. – Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1906. – 18 с.
3. Чигирик І.І. Регулювання академічного статусу студентства університету Св. Володимира 1834 – 1919 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інна Іванівна Чигирик; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – 231 с.
4. Чеважевский В. Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни (1870–1875 гг.) // 3 іменем Святого Володимира. У 2 кн. Кн. 2 / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – К., Заповіт, 1994. – С. 193–214.
5. Обзорение преподавания предметов и распределение лекций и практических занятий в Императорском Харьковском университете за 1901-1902 уч. год. – Х.: Тип. ун-та, 1901. – 100 с.
6. Куліш С.М. Традиції та новації у процесі підготовки науково - педагогічних кадрів Харківського університету ХІХ – початку ХХ ст.: монографія / С.М. Куліш. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 552 с.
7. Бенера В.Є. Самостійна робота студентів у вищій школі України: історичні трансформації (друга половина ХІХ – кінець ХХ ст.). – Рівне: ПП ДМ, 2011. – 640 с.
8. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1892 год // Записки Императорского Харьковского университета. – Х., 1893. – Кн. 2. – 212 с. – Режим доступу: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/bitstream/1237075002/889/2/Zanyatiya%20fakultetov.pdf>.
9. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1902-й год // Записки Императорского Харьковского университета. – Х., 1903. – Кн. 2. – 165 с. – Режим доступу: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/bitstream/1237075002/581/2/Otchet%201902%20%201.pdf>.
10. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1901-й год // Записки Императорского Харьковского университета. – Х., 1902. – Кн. 2. – 149 с. – Режим доступу: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/bitstream/1237075002/708/2/Otchet%201902%20%201.pdf>.
11. Обзорение преподавания в Императорском Новороссийском университете на весеннее полугодие 1888 г. – Одесса: Тип. "Одесского вестника", 1888. – 44 с.
12. Маркевич А.И. Воспоминания о преподавателях историко-филологического университета Новороссийского университета // Новоросійський університет в спогадах сучасників: Збірник спогадів / Авт.-уклад. Ф.О. Самойлов. – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 32–40.
13. Овсяннико-Кульковский Д.Н. Воспоминания // Новоросійський університет в спогадах сучасників: Збірник спогадів / Автор-укладач Ф.О. Самойлов. – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 23–31.
14. Благий В.Б. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Благий Василь Богданович; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 264 с.
15. Бенера В.Є. Розвиток теорії і практики самостійної роботи студентів у Львівському університеті (1905–1917 рр.) // Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал. – 2013. – №2. – С. 221–232.
16. Kronika Uniwersytety Lwowskiego. (1898 – 1910). – Lwow, 1912. – Т. 2. – 711 s.
17. Мельник І.С. Учебный процесс в повседневной жизни студенчества Украины в конце ХІХ – начале ХХ в.

Melnyk I. S. The educational process in the daily life of Ukrainian students in late XIX – early XX century.

The article attempts to explore and compare the educational process in the daily life of Ukrainian students late XIX – early XX centuries in higher educational institutions of Kyiv, Kharkiv, Odessa and L'viv. The pattern of daily lectures and practical classes at the universities with the definition of the day, hour, name of the subject and his professor are analyzed. Sending direct the learning process during the practical and laboratory classes, own young university extracurricular work and prepare for examinations.

Key words: educational process, daily life, university, teacher, student.

Мельник І. С. Учебный процесс в повседневной жизни студенчества Украины в конце ХІХ – в начале ХХ в.

В статье делается попытка изучить и сопоставить учебный процесс у повседневной жизни студенчества Украины конца ХІХ – начала ХХ в. у высших заведениях образования Киева, Харькова, Одессы и Львова. Анализируется картина повседневных лекционных и практических занятий при учебном заведении с указанием дня, времени, названия предмета и его преподавателя. Представлено непосредственный учебный процесс во время практических и лабораторных занятий, самостоятельную позааудиторную работу университетской молодежи та подготовку к экзаменам.

Ключевые слова: учебный процесс, повседневная жизнь, университет, преподаватель, студент.